

Umowa o dział spadku

Jakub Biernat

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Prawo jest na naszej stronie!

**www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl**

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Umowa o dział spadku

Jakub Biernat

Oficyna

a Wolters Kluwer business

monografie

Stan prawny na 10 listopada 2007 r.

Redaktor prowadzący:
Katarzyna Rybczyńska

Wydawca:
Marcin Skrabka

Skład, łamanie:
Katarzyna Ślabosz; Faktoria Wyrazu Sp. z o.o.

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2008

ISBN 978-83-7526-471-5

ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Druk i oprawa: Drukarnia Skleniarz, ul. J. Lea 118, 30-133 Kraków

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie	15
Rozdział I	
Zagadnienia ogólne	19
§ 1. Uwagi wstępne.....	19
1. Charakter prawny współuprawnienia spadkobierców	20
2. Ustanie współuprawnienia spadkobierców	21
3. Pojęcie i natura prawna działu spadku.....	21
4. Tryby działu spadku.....	23
5. Znaczenie działu spadku	25
§ 2. Ogólna charakterystyka instytucji działu spadku w prawie polskim	26
1. Źródła prawa.....	26
2. Charakter prawny wspólności majątku spadkowego.....	26
3. Sposoby powstania wspólności majątku spadkowego	30
4. Sposoby ustania wspólności majątku spadkowego.....	34
5. Pojęcie i natura prawna działu spadku.....	36
6. Tryby działu spadku.....	38
6.1. Sądowy dział spadku	39
6.2. Umowny dział spadku.....	43
§ 3. Kolejność zawierania umów o dział spadku po kilku spadkodawcach.....	45
§ 4. Umowa o dział spadku a umowa o zniesienie współwłasności i umowa o podział majątku wspólnego małżonków	49
1. Zagadnienia ogólne	49
2. Umowa o dział spadku a umowa o zniesienie współwłasności.....	50

3. Umowa o dział spadku a umowa o podział majątku wspólnego małżonków	51
--	----

Rozdział II

Ogólna charakterystyka umowy	55
§ 1. Kwalifikacja czynności prawnej jako umowy o dział spadku	55
1. Zagadnienia ogólne	55
2. Odgraniczenie umowy o dział spadku od innych czynności prawnych dotyczących majątku spadkowego	56
3. Wartość korzyści uzyskiwanych w wyniku zawarcia umowy a wartość udziału w majątku spadkowym	57
§ 2. Umowa o dział spadku jako czynność rozporządzająca	62
1. Zagadnienia ogólne	62
2. Kwalifikacja umowy o dział spadku jako określonego rodzaju czynności rozporządzającej	64
3. Umowa o dział spadku jako czynność rozporządzająca a zobowiązanie do jej dokonania	73
3.1. Problematyka wymogu istnienia zobowiązania do zawarcia umowy	73
3.2. Problematyka możliwości istnienia zobowiązania do zawarcia umowy	77
§ 3. Problematyka odpłatności (nieodpłatności) umowy	81

Rozdział III

Przedmiot umowy	83
§ 1. Uwagi wstępne	83
§ 2. Ogólne określenie przedmiotu umowy	84
§ 3. Umowa o „pełny” dział spadku a umowa o częściowy dział spadku	87
§ 4. Przypadki szczególnego określenia przedmiotu umowy	91
1. Wpływ podzielnego charakteru wierzytelności należących do spadku na określenie przedmiotu umowy	91
2. Wpływ surogacji na określenie przedmiotu umowy	94
3. Wpływ rozporządzenia udziałem w prawie majątkowym należącym do majątku spadkowego na określenie przedmiotu umowy	99
4. Wpływ przynoszenia przez rzeczy i prawa należące do spadku pożytków i innych przychodów na określenie przedmiotu umowy	102

5. Wpływ ustanowienia zapisu lub polecenia oraz wpływ ustawowego zapisu naddziałowego na określenie przedmiotu umowy	106
--	-----

Rozdział IV

Strony umowy	109
§ 1. Uwagi wstępne	109
§ 2. Podmioty będące stronami umowy	110
1. Spadkobiercy jako strony umowy	110
2. Inne podmioty jako strony umowy	110
2.1. Nabywca udziału w spadku jako strona umowy	111
2.2. Spadkobierca spadkobiercy jako strona umowy	112
2.3. Następca prawny osoby prawnej i jednostki organizacyjnej niebędącej osobą prawną jako strona umowy	113
2.4. Małżonek spadkobiercy jako strona umowy	114
2.5. Syndyk i zarządca jako strona umowy	122
§ 3. Krąg podmiotów będących stronami umowy	123
1. Zagadnienia ogólne	123
2. Zagadnienia szczegółowe	128
§ 4. Zdolność do czynności prawnych podmiotów będących stronami umowy	134

Rozdział V

Treść umowy	139
§ 1. Uwagi wstępne	139
§ 2. Swoboda stron w kształtowaniu treści umowy	139
1. Zagadnienia ogólne	139
2. Wartość korzyści uzyskiwanych w wyniku zawarcia umowy a wartość udziału w majątku spadkowym	140
3. Zaliczanie darowizn na schedę spadkową	141
4. Modyfikacja odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady	144
§ 3. Korzyści uzyskiwane w związku z zawarciem umowy	145
1. Sposoby podziału majątku będącego przedmiotem umowy	145
2. Przyznanie poszczególnych praw majątkowych stronom umowy	146
3. Zastrzeżenie spłat lub dopłat	147
3.1. Zagadnienia ogólne	147

3.2. Rozliczenia między stronami umowy w postaci niepieniężnej	148
3.3. Zastrzeżenie spłat lub dopłat jako element treści umowy.....	149
§ 4. Rozliczenia określone w art. 686 k.p.c.	151
§ 5. Modyfikacja odpowiedzialności za długi spadkowe.....	153
§ 6. Warunek i termin	154
§ 7. Wpływ spadkodawcy na treść umowy	158

Rozdział VI

Forma umowy	160
§ 1. Uwagi wstępne.....	160
§ 2. Ogólna charakterystyka uregulowania formy umowy.....	161
§ 3. Forma szczególna umowy z uwagi na jej przedmiot	161
1. Umowa o dział spadku, której przedmiotem jest prawo własności nieruchomości	161
2. Umowa o dział spadku, której przedmiotem jest prawo użytkowania wieczystego	167
3. Umowa o dział spadku, której przedmiotem jest spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu.....	169
4. Umowa o dział spadku, której przedmiotem jest przedsiębiorstwo	171
5. Inne przypadki zastrzeżenia formy szczególnej z uwagi na przedmiot umowy	176
§ 4. Rygor formy szczególnej	178
§ 5. Zakres formy szczególnej.....	181
1. Zagadnienia ogólne	181
2. Zakres formy szczególnej w odniesieniu do umowy o dział spadku	183

Rozdział VII

Wady oświadczenia woli	186
§ 1. Uwagi wstępne.....	186
§ 2. Stan wyłączający świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, groźba, pozorność	186
§ 3. Błąd	188
1. Zagadnienia ogólne	188
1.1. <i>Ratio legis</i> szczególnego unormowania błędu.....	188
1.2. Zakres odmienności wynikających ze szczególnego unormowania błędu.....	190

2. Przesłanki błędu prawnie doniesłego.....	197
2.1. Błąd co do stanu faktycznego, który strony uważały za niewątpliwy	197
2.1.1. Stan faktyczny	197
2.1.2. Brak wątpliwości stron umowy	200
2.1.3. Wnioski	204
2.2. Błąd istotny	204
§ 4. Błąd wywołany podstępnie (podstęp)	207
§ 5. Skutki prawne wad oświadczenia woli.....	209

Rozdział VIII

Skutki prawne umowy	211
§ 1. Uwagi wstępne.....	211
§ 2. Utrata przez majątek spadkowy cech majątku odrębnego.....	212
§ 3. Nabycie przez strony umowy praw majątkowych wchodzących w skład majątku spadkowego oraz powstanie zobowiązania do uiszczenia spłat lub dopłat	213
§ 4. Zmiana charakteru odpowiedzialności za długi spadkowe.....	220
1. Zmiana charakteru odpowiedzialności za długi spadkowe — zasada	220
2. Zmiana charakteru odpowiedzialności za długi spadkowe — wyjątki.....	221
3. Umowa o częściowy dział spadku a zmiana charakteru odpowiedzialności za długi spadkowe.....	223
§ 5. Powstanie odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wady	224
1. Zagadnienia ogólne	224
2. Stosowanie przepisów o rękojmi przy umowie sprzedaży do umowy o dział spadku	225
2.1. Definicja wady fizycznej i prawnej, przesłanki powstania odpowiedzialności, dochodzenie odszkodowania	226
2.2. Uprawnienia z tytułu rękojmi	227
§ 6. Ubezszkolenie rozporządzenia udziałem w prawie majątkowym należącym do majątku spadkowego.....	230
§ 7. Możliwość dochodzenia roszczeń określonych w art. 686 k.p.c.	232
§ 8. Możliwość zaliczenia darowizn na schedę spadkową.....	234
Uwagi końcowe.....	237
Bibliografia	247
Orzecznictwo.....	259

Wykaz skrótów

Akty prawne

- k.c.** — ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
- k.c. fr.** — kodeks cywilny francuski
- k.c. niem.** — kodeks cywilny niemiecki
- k.c. szw.** — kodeks cywilny szwajcarski
- k.c. wł.** — kodeks cywilny włoski
- k.m.** — ustawa z dnia 18 września 2001 r. — Kodeks morski (Dz. U. Nr 138, poz. 1545 z późn. zm.)
- k.p.c.** — ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. — Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
- k.r.o.** — ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.)
- k.s.h.** — ustawa z dnia 15 września 2000 r. — Kodeks spółek handlowych (Dz. U. Nr 94, poz. 1037 z późn. zm.)
- k.z.** — rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. — Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.)
- pr. aut.** — ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn. Dz. U. z 2006 r. Nr 90, poz. 631 z późn. zm.)
- pr. spadk.** — dekret z dnia 8 października 1946 r. — Prawo spadkowe (Dz. U. Nr 60, poz. 328 z późn. zm.)
- pr. spółdz.** — ustawa z dnia 16 września 1982 r. — Prawo spółdzielcze (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. Nr 188, poz. 1848 z późn. zm.)
- pr. upadł.** — ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. — Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz. U. Nr 60, poz. 535 z późn. zm.)

- pr. własn. przem.** — ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. — Prawo własności przemysłowej (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. Nr 119, poz. 1117 z późn. zm.)
- u.g.n.** — ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jedn. Dz. U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.)
- u.k.w.h.** — ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn. Dz. U. z 2001 r. Nr 124, poz. 1361 z późn. zm.)
- u.k.u.r.** — ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64, poz. 592)
- u.p.c.c.** — ustawa z dnia 9 września 2000 r. o podatku od czynności cywilnoprawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2007 r. Nr 68, poz. 450)
- u.s.m.** — ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (tekst jedn. Dz. U. z 2003 r. Nr 119, poz. 1116 z późn. zm.)

Czasopisma i publikatory

- AUNC** — Acta Universitatis Nicolai Copernici
- AUW** — Acta Universitatis Wratislaviensis
- Biul. SN** — Biuletyn Sądu Najwyższego, wydanie internetowe
- Dz. U.** — Dziennik Ustaw
- KSP** — Krakowskie Studia Prawnicze
- KPP** — Kwartalnik Prawa Prywatnego
- MoP** — Monitor Prawniczy
- NP** — Nowe Prawo
- NPN** — Nowy Przegląd Notarialny
- OSAW** — Apelacja. Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych. Sąd Apelacyjny w Warszawie
- OSNC** — Orzecznictwo Sądu Najwyższego — Izba Cywilna (od 1995 r.), Orzecznictwo Sądu Najwyższego — Izba Cywilna oraz Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1990 r.), Orzecznictwo Sądu Najwyższego — Izba Cywilna i Administracyjna oraz Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1982 r.), Orzecznictwo Sądu Najwyższego — Izba Cywilna oraz Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r.)
- OSP** — Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPiKA** — Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- PiP** — Państwo i Prawo
- PiZS** — Praca i Zabezpieczenie Społeczne

Prok. i Pr. dodatek — Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Sądów Apelacyjnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego i Trybunału Konstytucyjnego. „Prokuratura i Prawo” dodatek

Pr. Sp. — Prawo Spółek

PS — Przegląd Sądowy

RPEiS — Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny

RTDC — *Révue Trimestrielle de Droit Civil*

SC — Studia Cywilistyczne

St. Pr. — Studia Prawnicze

ZNIBPS — Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego

ZNUJ RiS — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Rozprawy i Studia

ZP-A — Zeszyty Problemowo-Analityczne

Inne

LEX — System Informacji Prawnej LEX „OMEGA”

Maxima — System Informacji Prawnej LexPolonica Maxima

SN — Sąd Najwyższy

TK — Trybunał Konstytucyjny

Wprowadzenie

Podjęcie badań nad instytucją umowy o dział spadku na gruncie obowiązującego w Polsce materialnego prawa cywilnego uzasadnione jest w szczególności następującymi względami. Po pierwsze, problematyka dotycząca umowy o dział spadku — podobnie jak wiele innych zagadnień z zakresu prawa spadkowego¹ — nie była dotychczas przedmiotem systematycznej, pogłębionej analizy w polskim piśmiennictwie prawniczym. Instytucji tej nie poświęcono jak dotąd żadnego opracowania o charakterze monograficznym, uwagi zawarte w systemach, podręcznikach i komentarzach mają — z konieczności — charakter ogólny, zaś wypowiedzi przedstawicieli nauki prawa w artykułach czy glosach należą do rzadkości i dotyczą jedynie fragmentów wskazanej problematyki. Do nielicznych należą również wypowiedzi przedstawicieli nauki, dotyczące instytucji prawnych o charakterze zbliżonym do umowy o dział spadku². Po drugie, dział spadku należy zaliczyć do tych instytucji prawnosпадkowych, które odgrywają szczególnie istotną rolę w praktyce, zarówno z punktu widzenia realizacji interesów spadkobierców, jak i ochrony innych osób. Należy w szczególności pamiętać, iż to przez dział spadku osiąmane są podstawowe cele prawa spadkowego, w razie gdy do dziedziczenia powołany jest więcej niż jeden podmiot, oraz że dokonanie działu spadku wywołuje szereg złożonych i zróżnicowanych skutków prawnych, kształtując prawa i obowiązki wielu osób³. Po trzecie wreszcie, trzeba zwrócić uwagę, że unormowanie insty-

¹ Por. J.St. Piątowski, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, wyd. V, zaktualizował i uzupełnił B. Kordasiewicz, Warszawa 2002, s. 32–34.

² Takich jak umowa o zniesienie współwłasności czy umowa o podział majątku wspólnego małżonków. Co do pierwszej ze wskazanych instytucji sytuacja zdaje się wszakże zmieniać — por. na przykład opublikowane niedawno opracowania monograficzne B. Swaczyny (*Umowne zniesienie współwłasności nieruchomości*, Warszawa 2004) i P. Kostańskiego (*Zniesienie współwłasności nieruchomości w drodze umowy*, Zakamycze 2004).

³ Por. więcej na ten temat w rozdziale I § 1 pkt 5 niniejszej pracy.

tucji umowy o dział spadku na gruncie prawa polskiego trudno uznać za przejrzyste i precyzyjne. Przeciwnie — budzi ono poważne wątpliwości, również w odniesieniu do kwestii o znaczeniu fundamentalnym. Decyduje o tym przede wszystkim wyraźne odwołanie się do umowy o dział spadku zaledwie w kilku przepisach kodeksu cywilnego. Z tego powodu w procesie wykładni i stosowania prawa konieczne jest odpowiednie bądź analogiczne stosowanie norm prawnych dotyczących innych zagadnień⁴, co niejednokrotnie powoduje, że na gruncie regulacji dotyczącej umowy o dział spadku trudno o wnioski cieszące się powszechną akceptacją.

W tym kontekście niniejszej pracy przyświecają dwa podstawowe cele badawcze. Pierwszym z nich jest przedstawienie i wykładnia cywilnoprawnej regulacji normatywnej dotyczącej umowy o dział spadku; drugim zaś ocena przedstawionego uregulowania, połączona z ewentualnym sformulowaniem postulatów zmian w obowiązującym materiale normatywnym.

Przedmiotem niniejszej pracy jest analiza i ocena regulacji dotyczącej umowy o dział spadku, na którą składają się normy prawa cywilnego obowiązujące obecnie w Polsce. Odwołania do innych gałęzi prawa oraz innych systemów prawnych, jak również uwagi o charakterze historycznym mają charakter wyjątkowy. Ich celem jest nakreślenie pewnego tła, kontekstu, w którym funkcjonuje uregulowanie przyjęte na gruncie polskiej *legis latae*. Uwagi prawnoporównawcze oraz historycznoprawne nieprzypadkowo nie zostały ujęte w odrębne rozdziały czy inne wyróżnione jednostki redakcyjne tekstu. Wydaje się bowiem, że przypisaną im na gruncie niniejszej pracy funkcję zrealizują w pełniejszy sposób wówczas, gdy występować będą w postaci odnośników do konkretnych zagadnień czy wątpliwości wyłaniających się w związku z wykładnią prawa polskiego.

Niniejsza praca poświęcona jest analizie ogólnej regulacji dotyczącej umowy o dział spadku. Dlatego też poza jej zakresem pozostają kwestie szczególne związane z: zawarciem umowy o dział spadku, w skład którego wchodzi gospodarstwo rolne lub wkład gruntowy w rolniczej spółdzielni produkcyjnej; zawarciem umowy o dział spadku, której przedmiotem jest prawo własności nieruchomości rolnej; zawarciem umowy o dział spadku przez cudzoziemca (cudzoziemców); jak również zagadnienie dokonania działu spadku w drodze ugody, które w świetle przeważającego w nauce prawa poglądu stanowi szczególny przypadek umownego działu spadku⁵.

⁴ Por. S. Wójcik (w.): *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, t. IV, pod red. J.St. Piątownskiego, Ossolineum 1986, s. 477.

⁵ Por. więcej na ten temat w rozdziale I § 2 pkt 6 niniejszej pracy.

Stan prawny, literaturę oraz orzecznictwo uwzględniono na dzień 10 listopada 2007 r.

Niniejsza praca stanowi zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej pt. „Umowny dział spadku w polskim prawie cywilnym”, obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w dniu 29 maja 2006 r. Została ona przygotowana w Katedrze Prawa Cywilnego WPiA UJ początkowo pod kierunkiem pana prof. dr. hab. Sylwestra Wójcika, a po jego śmierci w dniu 29 maja 2005 r. pod kierunkiem pana prof. dr. hab. Bogusława Gawlika. Obu promotorom winien jestem szczególną wdzięczność, nie tylko za wszechstronną pomoc i opiekę naukową oraz cenne wskazówki i rady udzielane mi w trakcie przygotowywania rozprawy doktorskiej, lecz również za wsparcie w obronie własnych, nie zawsze przecieź podzielanych, poglądów. Serdeczne podziękowania chciałbym złożyć także recenzentom rozprawy doktorskiej: panu prof. dr. hab. Edwardowi Drozdowi oraz panu prof. dr. hab. Edwardowi Gniewkowi, których uwagi, poprzedzone wnikliwą lekturą i analizą pracy, pozwoliły mi na szersze spojrzenie na wiele poruszanych w niej zagadnień i ponowne rozważenie szeregu istotnych kwestii.

Rozdział I

Zagadnienia ogólne

§ 1. Uwagi wstępne

Dziedziczenie polega na przejściu na spadkobiercę lub spadkobierców ogółu praw i obowiązków majątkowych stanowiących spadek. Współczesne systemy prawne kształtują, co do zasady, instytucję dziedziczenia w oparciu o zasadę sukcesji uniwersalnej (generalnej). Istotę sukcesji uniwersalnej (generalnej) stanowi wejście następcy prawnego w całość praw i obowiązków majątkowych swego poprzednika wskutek jednego zdarzenia prawnego⁶.

W zależności od okoliczności konkretnego stanu faktycznego do dziedziczenia dochodzi jeden albo większa liczba spadkobierców⁷. Jedną z konsekwencji ujmowania dziedziczenia w oparciu o zasadę sukcesji uniwersalnej (generalnej) stanowi okoliczność, że w sytuacji, gdy po stronie spadkobierców występuje kilka podmiotów, nabywają oni spadek wspólnie. Możliwość zaistnienia sytuacji, w której spadek przypada więcej niż jednemu spadkobiercy, sprawia, iż konieczne jest przyjęcie unormowań odnoszących się do przysługującego spadkobiercom współuprawnienia względem spadku.

⁶ Por. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, wyd. V, opracował i zaktualizował A. Mączyński, Warszawa 1990, s. 56–57; J.St. Piątkowski (w:) *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, t. IV, pod red. J.St. Piątkowskiego, Ossolineum 1986, s. 89–90; tenże, *Prawo spadkowe...*, s. 54–55.

⁷ Wydaje się, że w praktyce przeważa druga z przedstawionych sytuacji — por. na przykład E. Drozd (w:) *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, t. IV, pod red. J.St. Piątkowskiego, Ossolineum 1986, s. 412; J.St. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, s. 187; S. Wójcik (w:) *System...*, s. 446–447; tenże, *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002, s. 115, 119.

1. Charakter prawny współuprawnienia spadkobierców

W pierwszym rzędzie konieczne jest unormowanie charakteru prawnego współuprawnienia spadkobierców względem spadku. W nauce prawa podkreśla się, że uregulowania przyjmowane w tym zakresie przez współczesne systemy prawne nawiązują, co do zasady, do jednej z dwóch następujących modelowych konstrukcji⁸.

Pierwsza ze wskazanych konstrukcji ujmuje współuprawnienie spadkobierców względem spadku w oparciu o zasady regulujące współwłasność w częściach ułamkowych. Oznacza to w szczególności, że spadkobiercy stają się z chwilą otwarcia spadku współwłaścicielami w częściach idealnych rzeczy wchodzących w skład spadku⁹, że z chwilą tą następuje podział wchodzących w skład spadku wierzytelności o świadczenia podzielne oraz powstanie współuprawnienia w odniesieniu do wierzytelności o świadczenia niepodzielne. Spadkobiercy mogą swobodnie rozporządzać udziałami w prawie własności rzeczy. Spadek nie stanowi wyodrębnionej masy majątkowej, co w konsekwencji oznacza, iż spadkobiercom nie przysługują udziały w spadku i nie obowiązuje zasada surogacji co do składników spadku. Przyjęcie tej konstrukcji oznacza, że poszczególnym spadkobiercom przysługują, co do zasady, prawa podmiotowe w postaci udziałów w prawach majątkowych wchodzących w skład spadku.

Druga ze wskazanych konstrukcji ujmuje współuprawnienie spadkobierców względem spadku w oparciu o zasady regulujące wspólność łączną. Z chwilą otwarcia spadku spadkobiercy nie stają się współwłaścicielami w częściach idealnych poszczególnych rzeczy wchodzących w skład spadku, nie mogą zatem rozporządzać udziałami w prawie własności rzeczy. Nie wchodzi również w grę podział wierzytelności o świadczenia podzielne. Spadek stanowi natomiast wyodrębnioną masę majątkową. Oznacza to, że od chwili otwarcia spadku spadkobiercom przysługują udziały w spadku, którymi mogą rozporządzać, zaś co do składników spadku ma zastosowanie zasada surogacji. Specyfika współuprawnienia spadkobierców w stosunku do „czystej” wspólności łącznej polega na przyznaniu im możliwości żądania (doprowadzenia) w każdej chwili do ustania wspólności oraz na

⁸ Por. na ten temat E. Drozd (w:) *System...*, s. 412–414; W. Kurowski, *Stosunki między współspadkobiercami przed działem spadku — uwagi de lege ferenda*, Rejent 2006, nr 2, s. 134–136; J. St. Piątowski, *Prawo spadkowe...*, s. 187–188.

⁹ To samo dotyczy innych niż prawo własności praw majątkowych, które mogą być objęte współuprawnieniem w częściach idealnych.

określeniu udziałów w spadku i dopuszczeniu rozporządzania nimi. Przyjęcie tej konstrukcji oznacza, iż poszczególnym spadkobiercom przysługują prawa podmiotowe w postaci udziałów w spadku.

Należy zaznaczyć, że poszczególne ustawodawstwa w różnym stopniu i z różną konsekwencją realizują jedną ze wskazanych konstrukcji, niejednokrotnie łącząc w przyjmowanych unormowaniach pewne elementy zarówno jednej, jak i drugiej.

2. Ustanie współuprawnienia spadkobierców

W razie, gdy do dziedziczenia powołany jest więcej niż jeden podmiot, konieczne staje się również unormowanie zagadnienia ustania współuprawnienia spadkobierców względem spadku. Powszechną intencją zarówno spadkodawcy, jak i spadkobierców jest bowiem uzyskanie poszczególnych praw majątkowych wchodzących w skład spadku przez spadkobierców nie na zasadzie współuprawnienia, lecz na wyłączność. Ustanie współuprawnienia spadkobierców względem spadku następuje, co do zasady, przy zastosowaniu instytucji działu spadku¹⁰.

3. Pojęcie i natura prawna działu spadku

W najogólniejszym ujęciu przez dział spadku należy rozumieć instytucję z zakresu prawa spadkowego, której zastosowanie powoduje ustanie przysługującego spadkobiercom współuprawnienia względem spadku i przyznanie przynajmniej niektórym spośród spadkobierców poszczególnych praw majątkowych wchodzących w skład spadku, a także niejednokrotnie również inne skutki prawne.

W nauce prawa wskazuje się, że dział spadku nie jest instytucją o jednolitej naturze prawnej. Zwraca się uwagę, że dział spadku może być ukształtowany jako akt o charakterze translatywnym¹¹ bądź jako akt o charakterze deklaratywnym¹². Ujęcie działu spadku jako aktu o charakterze

¹⁰ Współuprawnienie spadkobierców względem spadku może jednak ustać również w razie zaistnienia innych zdarzeń prawnych.

¹¹ Tak jest na przykład w prawie niemieckim i szwajcarskim — por. art. 634 ust. 1 k.c. szw.

¹² Tak jest na przykład w prawie francuskim — por. art. 883 ust. 1 k.c. fr., oraz włoskim — por. art. 757 k.c. wł. Posłużenie się zwrotem „deklaratywny” dla określenia natury prawnej działu spadku nie oznacza oczywiście, iż dział spadku ma jedynie stwierdzać, że poszczególni spadkobiercy nabyli

translatywnym polega na tym, iż skutkiem jego dokonania jest uzyskanie określonych praw majątkowych wchodzących w skład spadku przez poszczególnych spadkobierców z chwilą dokonania działu spadku i ze skutkiem od chwili działu spadku. Ujęcie działu spadku jako aktu o charakterze deklaratywnym polega natomiast na przyjęciu fikcji prawnej¹³, że skutkiem dokonania działu spadku jest uzyskanie określonych praw majątkowych przez poszczególnych spadkobierców z chwilą otwarcia spadku, bezpośrednio od spadkodawcy¹⁴.

W modelowym ujęciu natura prawna działu spadku związana jest z charakterem prawnym współuprawnienia spadkobierców względem spadku.

W przypadku ukształtowania współuprawnienia spadkobierców względem spadku w oparciu o konstrukcję odwołującą się do zasad regulujących współwłasność w częściach ułamkowych, co oznacza w szczególności, że każdemu ze spadkobierców przysługuje udział w poszczególnych prawach majątkowych wchodzących w skład spadku, dział spadku polega zwykle na rozporządzeniu pomiędzy spadkobiercami udziałami w poszczególnych

pewne prawa majątkowe wchodzące w skład spadku na podstawie innego niż dział spadku zdarzenia prawnego. Nie chodzi tu zatem o użycie zwrotu „deklaratywny” w opozycji do zwrotu „konstytutywny”.

¹³ Przez fikcję prawną należy rozumieć świadomie fałszywe założenie zawarte w tekście aktu normatywnego, nie zaś techniczny sposób wyrażenia przepisu o charakterze odsyłającym — por. na ten temat S. Grzybowski, *Wyodrębnione oraz ukryte elementy wypowiedzi normatywnej*, SC 1961, t. I, s. 30–34; tenże, *System prawa cywilnego. Część ogólna*, t. I, Ossolineum 1974, s. 110–111; G. Ripert, J. Boulanger, *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. premier, Paris 1956, s. 152; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, wyd. II, Warszawa 2001, s. 83 i powołana tam literatura.

¹⁴ Por. L. Barassi, *Le successioni per causa di morte*, terza edizione riveduta, Milano 1947, s. 192–194; A. Colin, H. Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*, t. troisième, neuvième édition entièrement refondue et mise à jour par L. Julliot de La Morandière, Paris 1945, s. 588–591; M. Grimaldi, *Droit civil. Successions*, 6e édition, Paris 2001, s. 894–897; L. Josserand, *Cours de droit civil positif français*, t. troisième, Paris 1930, s. 636–639; *Les successions et les libéralités après la réforme. Loi du 23 juin 2006*, praca zbiorowa zespołu wydawnictwa Francis Lefebvre, Levallois 2006, s. 222–223; Ph. Malaurie, *Les successions. Les libéralités*, Paris 2004, s. 479–482; J. Maury, *Successions et libéralités*, 3e édition, Paris 2002, s. 201–206; A. Sériaux, *Manuel de droit des successions et des libéralités*, Paris 2003, s. 146–150; F. Terré, Y. Lequette, *Droit civil. Les successions. Les libéralités*, 3e édition, Paris 1997, s. 786–788 i powołana tam literatura, a także M. Pazdan, *Czynności notarialne w międzynarodowym prawie spadkowym*, Rejent 1998, nr 4, s. 114–115. Współcześnie francuska doktryna prawa cywilnego zdaje się odchodzić od określania natury działu spadku przy odwołaniu się do pojęcia fikcji prawnej. Twierdzi się, że podejście takie jest, nie tylko w stosunku do omawianej instytucji, pozbawione walorów poznawczych — por. G. Wicker, *Les fictions juridiques. Contribution à l'analyse de l'acte juridique*, Paris 1996, cyt. za Ph. Malaurie, *Les successions...*, s. 481. Dział spadku ma natomiast wywoływać skutki prawne od chwili otwarcia spadku dlatego, iż norma prawna przyznaje mu skutek wsteczny — por. Ph. Malaurie, *Les successions...*, s. 481. Por. także na ten temat A. Colin, H. Capitant, *Cours...*, s. 590–591.

prawach majątkowych wchodzących w skład spadku lub na rozporządzeniu przez spadkobierców poszczególnymi prawami majątkowymi wchodzącymi w skład spadku. Stanowi zatem akt o charakterze translatywnym.

W przypadku ukształtowania współuprawnienia spadkobierców względem spadku w oparciu o konstrukcję odwołującą się do zasad regulujących wspólność łączną, co oznacza w szczególności, że spadkobiercom przysługują udziały nie w poszczególnych prawach majątkowych wchodzących w skład spadku, lecz w spadku stanowiącym wyodrębnioną masę majątkową, dział spadku polega na przekształceniu idealnej części przysługującej spadkobiercy w pewnej masie majątkowej w konkretne prawa majątkowe. Do czasu działu spadku żaden ze spadkobierców nie jest wyłącznie uprawniony względem żadnego konkretnego prawa majątkowego wchodzącego w skład spadku, nie można zatem mówić, że pomiędzy spadkobiercami dochodzi do jakiegokolwiek rozporządzenia poszczególnymi prawami majątkowymi wchodzącymi w skład spadku. Między spadkodawcą a spadkobiercą, który otrzymał określone prawo majątkowe w wyniku działu spadku, nie ma zatem żadnego pośrednika. Dział spadku ma więc charakter deklaracyjny¹⁵.

Należy zwrócić uwagę, iż wobec faktu, że poszczególne ustawodawstwa niejednokrotnie łączą elementy wskazanych modelowych konstrukcji charakteru prawnego współuprawnienia spadkobierców względem spadku, również natura działu spadku niekoniecznie odpowiada wskazanej wyżej modelowej zależności.

4. Tryby działu spadku

Przez tryb działu spadku należy rozumieć drogę prawną, przy zastosowaniu której dochodzi do działu spadku¹⁶. Innymi słowy, tryb działu spadku to rodzaj zdarzenia prawnego wywołującego skutek prawny w postaci działu spadku. Uregulowania przyjmowane na gruncie współczesnych systemów prawnych pozwalają na wyróżnienie trzech trybów działu spadku: sądowego działu spadku, umownego działu spadku oraz działu spadku dokonywanego przez spadkodawcę.

¹⁵ Por. F. Terré, Y. Lequette, *Droit civil...*, s. 787 i powołana tam literatura, w szczególności zaś M. Névot, *La notion d'opération du partage*, Paris 1979, s. 64. Por. także J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie...*, s. 206.

¹⁶ Por. na przykład J. St. Piątkowski, *Prawo spadkowe...*, s. 196; A. Stempniak, *Tryby działu spadku*, MoP 2004, nr 9, s. 409.

Sądowy dział spadku dokonywany jest na mocy orzeczenia sądu¹⁷. Inicjatywa wszczęcia postępowania sądowego, którego efektem jest wydanie orzeczenia, należy, co do zasady, do spadkobierców. Mają oni również wpływ na kształt działu spadku dzięki możliwości występowania ze stosownymi wnioskami w toku postępowania. Sądowy dział spadku uzyskuje skuteczność, co do zasady, z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia sądu. Zaletą sądowego trybu dokonania działu spadku w stosunku do pozostałych trybów polega na stworzeniu możliwości dokonania działu spadku w sytuacji, w której spadkobiercy nie są zgodni, czy dokonać działu spadku, bądź też, jaki powinien być kształt działu spadku.

Umowny dział spadku dokonywany jest na mocy umowy zawieranej, co do zasady, przez wszystkich spadkobierców¹⁸. Spadkobiercom przysługuje swoboda w kwestii, czy zawrzeć umowę, oraz, w granicach wyznaczonych obowiązującym prawem przedmiotowym, jak ukształtować jej treść. Umowny dział spadku uzyskuje skuteczność, co do zasady, z chwilą zawarcia umowy. Zaletą umownego trybu działu spadku w stosunku do pozostałych trybów polega na stworzeniu spadkobiercom możliwości uniknięcia niedogodności sądowego działu spadku: przede wszystkim przewlekłości i kosztów postępowania sądowego.

Dział spadku dokonywany przez spadkodawcę następuje na mocy oświadczenia woli złożonego przez spadkodawcę przed otwarciem spadku¹⁹. Oświadczenie takie winno stanowić, co do zasady, element określonej czynności prawnej — najczęściej testamentu lub darowizny. W przypadku dokonania działu spadku przez spadkodawcę wyłączona jest, całkowicie bądź w pewnym zakresie, swoboda spadkobierców co do dokonania dzia-

¹⁷ Por. na przykład art. 840 k.c. fr., art. 604 ust. 1 k.c. szw., art. 713 ust. 1 k.c. wł.

¹⁸ Por. na przykład art. 835–837 k.c. fr., art. 634 k.c. szw.

¹⁹ Instytucja ta znana jest m.in. prawu francuskiemu — por. art. 1075–1080 k.c. fr., oraz prawu włoskiemu — por. art. 734 k.c. wł. Na temat regulacji francuskiej na gruncie przepisów obowiązujących do dnia 1 stycznia 2007 r. — co do działu spadku w testamencie por. szerzej J. Biernat, *Dział spadku w testamencie w prawie francuskim*, Palestra 2004, nr 11–12, s. 197–210 i powołane tam literatura oraz orzecznictwo; co do działu spadku w ramach darowizny por. szerzej na przykład P. Catala, *La réforme des liquidations successorales (Loi n° 71–523 du 3 juillet 1971)*, 2e édition, Paris 1975, s. 233–294; Ph. Malaurie, *Les successions...*, s. 501–515; J. Maury, *Successions...*, s. 201–206; C. Philippe, *La pratique des partages d'ascendant depuis la loi du 3 juillet 1971*, RTDC 1984, s. 204–225; A. Sériaux, *Manuel...*, s. 226–230; F. Terré, Y. Lequette, *Droit civil...*, s. 845–862; P. Voirin, *Droit civil. Droit privé notarial: régimes matrimoniaux–successions–libéralités*, t. 2, 19e édition par G. Goubaux, Paris 1997, s. 310–317; na gruncie przepisów obowiązujących od dnia 1 stycznia 2007 r., wprowadzonych ustawą z dnia 23 czerwca 2006 r., n° 2006–728 por. szerzej *Les successions...*, s. 289–328, 381–383. Na temat regulacji włoskiej por. szerzej na przykład L. Barassi, *Le successioni...*, s. 171–173; M. Bianca, *Le successioni*, estratto per i corsi universitari dalla quarta edizione del Diritto Civile, vol. 2, Milano 2005, s. 246–247.

łu spadku. Dział spadku dokonany przez spadkodawcę uzyskuje skuteczność, co do zasady, z chwilą otwarcia spadku. Jako zalety działu spadku dokonywanego przez spadkodawcę wskazuje się w szczególności uniknięcie niedogodności sądowego działu spadku, korzystny wpływ na stabilizację stosunków rodzinnych dzięki zapobieżeniu powstawaniu ewentualnych konfliktów między spadkobiercami co do sposobu dokonania działu spadku oraz wyłączenie ewentualnego podziału pewnych organizmów gospodarczych, takich jak przedsiębiorstwa czy gospodarstwa rolne²⁰.

5. Znaczenie działu spadku

Jak wskazano wyżej, dział spadku jest instytucją, której zastosowanie powoduje ustanie przysługującego spadkobiercom współuprawnienia względem spadku i przyznanie przynajmniej niektórym z nich określonych praw majątkowych wchodzących w skład spadku. Takie ujęcie działu spadku determinuje znaczenie, jakie przypisywane jest tej instytucji.

Po pierwsze, w nauce prawa wskazuje się, że dział spadku jest tą instytucją prawa spadkowego, przy zastosowaniu której materializują się w pełni zarówno prawne, jak i ekonomiczne efekty powołania do dziedziczenia. Dopiero bowiem w wyniku dokonania działu spadku określony podmiot powołany do dziedziczenia uzyskuje konkretne prawa majątkowe wchodzące w skład spadku w sposób ostateczny i pewny²¹.

Po drugie, zwraca się uwagę na znaczenie dokonania działu spadku nie tylko w kontekście kształtowania sytuacji majątkowej konkretnej osoby, ale i w szerszym wymiarze. Twierdzi się, że dokonanie działu spadku sprzyja realizacji interesu ogólnospołecznego. Dokonanie działu spadku kończy bowiem niejednokrotnie okres zarządu określoną masą majątkową, sprawowany przez wiele podmiotów, a stan ten bywa niekiedy niekorzystny dla racjonalnego i pełnego wykorzystywania tego majątku²².

Po trzecie wreszcie, należy zwrócić uwagę, że dokonanie działu spadku powoduje najczęściej nie tylko ustanie współuprawnienia względem określonej masy majątkowej i uzyskanie określonych praw majątkowych przez poszczególne podmioty, lecz również inne istotne skutki prawne.

²⁰ Od instytucji działu spadku dokonywanego przez spadkodawcę należy odróżnić przyznawane spadkodawcy na gruncie niektórych systemów prawnych prawo do kształtowania sądowego lub umownego działu spadku — por. na przykład § 2048–2049 k.c. niem., art. 608 k.c. szw., art. 733 k.c. wł.

²¹ Por. S. Wójcik (w:) *System...*, s. 448; tenże, *Podstawy...*, s. 119–120.

²² Por. S. Wójcik, *Podstawy...*, s. 119–120.

Oznacza to, iż dokonanie działu spadku tworzy nową sytuację prawną nie tylko dla spadkobierców, lecz również dla innych podmiotów.

§ 2. Ogólna charakterystyka instytucji działu spadku w prawie polskim

1. Źródła prawa

Na obowiązującą *de lege lata* cywilnoprawną regulację normatywną odnoszącą się do instytucji działu spadku składa się zasadniczo pięć grup norm prawnych. Pierwszą grupę stanowią normy prawne odnoszące się wprost i bezpośrednio do działu spadku. Normy te zawarte są przede wszystkim w księdze czwartej kodeksu cywilnego, w szczególności zaś w art. 1035–1046 k.c., art. 1070 k.c. i art. 1079 k.c., a także w art. 1034 k.c. i art. 1081 k.c., oraz w księdze drugiej kodeksu postępowania cywilnego, w szczególności zaś w art. 680–689 k.p.c. Drugą grupę stanowią normy prawne regulujące współwłasność w częściach ułamkowych oraz zniesienie współwłasności. Normy te stosowane są do działu spadku odpowiednio z mocy odesłań wynikających z art. 1035 k.c. oraz art. 688 k.p.c. Trzecią grupę stanowią normy prawne o różnym charakterze, stosowane do działu spadku w drodze analogii. Czwartą grupę stanowią normy prawne o charakterze ogólnym, stosowane do określonych czynności prawnych oraz do określonych postępowań sądowych wyróżnianych z uwagi na pewne ich cechy. W razie, gdy umowa o dział spadku lub postępowanie o dział spadku spełniają dane cechy, wówczas odnosi się do nich odpowiedni materiał normatywny. Piątą grupę stanowią normy prawne o charakterze ogólnym stosowane do wszystkich czynności prawnych lub wszystkich postępowań sądowych, w tym do umowy o dział spadku i postępowania o dział spadku.

2. Charakter prawny wspólności majątku spadkowego

Z art. 1035 k.c. wynika, że do wspólności majątku spadkowego²³ stosuje się odpowiednio przepisy o współwłasności w częściach ułamkowych,

²³ Przez majątek spadkowy na gruncie prawa polskiego należy rozumieć zespół praw majątkowych objętych współuprawnieniem spadkobierców — por. więcej na ten temat w rozdziale III § 2 niniejszej pracy.